

Алла Романченко
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації

У статті охарактеризовано видозмінені фразеологізми, поділено їх на групи, запропоновано власну класифікацію трансформованих стійких сполук.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, трансформація, засоби масової інформації, стилістичне використання.

In the article the transformed phraseological units are analyzed, they are divided into groups, it is offered author's classification of these phraseological units.

Keywords: phraseological units, transformation, mass media, stylistic usage.

Загальномовні й індивідуально-авторські фразеологічні одиниці здавна привертають увагу мовознавців. В основному вирішено багато питань, які стосуються загальнонародних фразеологізмів, хоч чимало ще варто дослідити. Видозмінені фразеологічні одиниці вивчені недостатньо, зокрема немає чіткої класифікації прийомів авторських видозмін, у коло зацікавлень дослідників потрапляють здебільшого художні фразеологізми.

Метою цієї розвідки є з'ясування видів трансформації фразеологічних одиниць та їх особливостей і стилістичних можливостей у засобах масової інформації. Об'єктом дослідження послужили фразеологічні одиниці, зібрані на сторінках преси, в основному з газет «Сільські вісті» (далі СВ), «Україна молода» (далі УМ), і вибрані з телепередач (випуски новин на каналах «1+1», «Інтер», «СТБ», «НТН», прями трансляції

чемпіонату Європи з футболу - Євро-2012 (далі ПТФ)). На нашу думку, трансформовані фразеологічні одиниці, які виникають і функціонують у сфері телебачення, найменш вивчені, хоч мають свої особливості, оскільки можуть створюватися в прямому ефірі, що досить приваблює дослідників.

Для засобів масової інформації властиві активність, динамізм, здатність впливати на читача/слухача. У медіатексті не просто висвітлюють факти, події, обговорюють найактуальніші питання сьогодення, тут наявне «відображення дійсності через призму авторського світобачення та світовідчуття» [10: 683]. Порівнюючи два комунікативних типи в межах телепростору, зазначимо їх особливості. Тип «Новини» - це інформація про події, яка має елементи аналізу й коментування [3: 217]. Це підготовлене мовлення. Йому протиставляється спонтанне, непідготовлене мовлення - комунікативний тип «Репортаж». «Репортаж» - пряма трансляція події, у нашому випадку - спортивної.

Дуже важливим моментом є те, що мовленнєва діяльність спортивного коментатора як реального учасника мікросвіту спортивної події змінює свій характер залежно від ситуації під час змагання, спортивної гри. Спокійні моменти гри супроводжуються простим коментарем, завчасно підготовленою інформацією. Під час напружених моментів гри характер монологу різко змінюється [3: 217], що позначається на мовних засобах. У мовленні спортивного коментатора функціонують загальнонародні та видозмінені фразеологізми.

Останнім часом мову ЗМІ досить активно досліджують. Об'єктом спостереження мовознавців нерідко стають фразеологічні одиниці, які вивчають як елементи інтертексту [7; 10] чи як національно-прецедентні феномени [4].

Безперервний рух, постійне прагнення людини до пізнання явищ, подій, ознак, відносин тощо спонукає до мовних змін, зокрема в галузі фразеології, що, у свою чергу, заохочує лінгвістів до опрацювання творчих новацій журналістів. На сучасному етапі розвитку фразеології не існує єдиної класифікації прийомів видозміни стійких сполук. Так, В.Д. Ужченко, зазначаючи, що класифікація прийомів стилістичного використання фразеологізмів становить певну трудність, називає три групи їх [8: 96; 9: 144]: 1) прийоми, пов'язані зі зміною компонентного складу фразеологізмів; 2) прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням фразеологізму чи його частини; 3) прийоми, пов'язані із загальним образом фразеологізму.

О.Д. Пономарів [6: 128-130] розрізняє трансформацію як видозміну фразеологічних одиниць, виокремлюючи п'ять способів її, і контамінацію як іншу видозміну. Окремими прийомами стилістичного використан-

ня фразеологічних одиниць мовознавець вважає додавання другої частини до фразеологізму, синонімічну й антонімічну заміну компонентів та поширення фразеологічних одиниць.

А.М. Григораш зауважує, що видозмінені фразеологізми умовно можна об'єднати у дві великі групи: фразеологічні одиниці, які зазнали різноманітних смислових змін (внутрішня форма їх залишається недоторканою, а переосмислення стійких сполук відбувається в певному контексті), фразеологічні одиниці, оказіональні зміни яких пов'язані з видозміною їх складу [1: 198].

Погоджуючись із думкою В.Д. Ужченка про те, що прийоми стилістичного використання фразеологічних одиниць «не виступають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, характеризуються синкретичністю» [9: 144], пропонуємо поділити трансформовані фразеологізми на такі групи: 1) фразеологічні одиниці, видозміни яких стосуються їх компонентного складу; 2) фразеологічні одиниці, у яких відбуваються зміни в семантичній площині; 3) фразеологічні одиниці, які зазнали і семантичного переосмислення, і структурних змін.

До першої групи уналежнюємо фразеологічні одиниці, які видозмінилися внаслідок субституції одних компонентів іншими, наприклад: *Доки грім не вдарить, у Раді не перехрестяться* (Інтер, 17 травня 2009); *Куй залізо, поки воно не застигло* (ПТФ, 10 червня 2012); *Седина в бороду – мешок через плечо* (про Діда Мороза - НТН, 24 грудня 2008); *Бюджет преткновення* (Інтер, 22 грудня 2008). У межах цієї видозміни розрізняємо синонімічну, антонімічну, онімічну, паронімічну, контекстуально зумовлену заміну одного або кількох компонентів загальнонародного фразеологізму.

Заміна одного компонента фразеологізму на інший здійснюється за рахунок абсолютного (*керуватись літерою закону* (ПТФ, 10 червня 2012)) або ідеографічного синоніма (*затримати на гарячому* (СВ, 17 лютого 2005)). Проте можливі субститути - контекстуальні синоніми та слова іншої тематичної групи, поява яких зумовлена контекстом: *Поперед батька в ...плей-оф* (УМ, 16 грудня 2005); *Сімейний кодекс України стражам порядку не писаний* (СВ, 10 липня 2009); *За покликом поля* (СВ, 4 серпня 2009); *3 миру по нитці - морякам на викуп (1+1, 19 жовтня 2009); путівка в півфінал* (ПТФ, 30 червня 2012); *Не скажу за всю отую «ТУ»* (тут «Трудова Україна» (СВ, 23 серпня 2005)); *Однак, яку нас заведено, швидко розпорядження пишуться, та не швидко виконуються* (СВ, 10 липня 2009); *Лука Модріч не з тої ноги встав* (ПТФ, 10 червня 2012); *Война войной, а Рождество по расписанию* (Інтер,

6 січня 2009). Трансформовані фразеологізми не втратили первинної семантики, а набули яскраво вираженої додаткової експресії. Контекст є основною сферою фразеологічної експресії, як основної, так і додаткової [2: 111].

Антонімічні заміни в засобах масової інформації трапляються порівняно рідко, напр.: *Перший млинець виявився зовсім не глевком* (УМ, 6 жовтня 2005); *Історія з пам'ятником Леніну - з цієї ж опери* (СВ, 3 липня 2009). Вони ґрунтуються на загальнономовній чи контекстуальній антонімії та наявності/відсутності частки не.

Досить цікавими є випадки заміни апелятива контекстуально зумовленим онімом, напр.: *Від любові до ненависті один «Візір»* (припад, який фіксує порушення ПДР, СТБ, 6 квітня 2009); *Що у всіх у голові, то у Шуфрича на язиці* (у гумористичній передачі, СТБ, 2 жовтня 2008); *Пацан сказав - Пацан зробив* (Юрій Пацан - художник, СВ, 3 липня 2009); *Горобець високого польоту* (Марися Горобець, яка одержала титул віце-міс у конкурсі «Miss Tourism International-2004», СВ, 25 січня 2005); *Феміда ля комедія* (про зникнення львівського судді, який дав підписку про невиїзд, Інтер, 15 грудня 2008).

У зібраному матеріалі наявні фразеологічні одиниці, у яких автори медійних текстів як засіб оновлення, відсвіження сталого вислову використовують паронімічні заміни, напр.: *Лободина пісня* (С. Лобода - учасниця пісенного конкурсу «Євробачення», СТБ, 14 травня 2009); *освітні вогні* (СТБ, 15 жовтня 2010).

Розширення та скорочення компонентного складу фразеологізму являють собою стилістичний прийом першої групи. Журналісти досить часто видозмінюють стійкі сполуки, включаючи до їх структури додаткові елементи. Нововведені слова, ускладнюючи традиційну форму фразеологізму, посилюють його експресивність [8: 96], напр.: *Все це, як відомо, робиться для того, щоб замести сліди злочинів збанкрутілих політиків* (СВ, 17 лютого 2005); *А насправді тяжкий камінь, а можливо, й залізобетонна брила лежала на серці в людини* (СВ, 14 жовтня 2005); *Гережа наживає кудись п'ятами* (СВ, 11 лютого 2005); *Всі минулі роки незалежності влада боягузливо ховала голову в пісок* (СВ, 11 лютого 2005); *Тут уже час назвати і призерів цього злочинського забігу на довгу дистанцію* (СВ, 7 вересня 2007); *«Леді Ю», як мовиться, показала, що вірна собі і з корабля - одразу ж на бал!»* (СВ, 3 липня 2009); *А це, на його думку, якраз і може завадити Януковичу отримати омріяну перемогу* (СВ, 3 липня 2009); *І скільки словесних тумаків дістала вона за це...* (СВ, 16 липня 2009); *Гордіїв вузол у Гурбинцях* (СВ, 18 серпня 2009); *Недовго музика грала на грецьких трибунах* (ПТФ, 22 червня 2012); *...не нюхав пороху великих битв* (ПТФ, 19 червня 2012).

Унаслідок розширення компонентного складу конкретизується весь фразеологізм, зростає його смислове й емоційне навантаження.

Під скороченням компонентного складу (еліпсисом) фразеологічної одиниці розуміємо процес усичення одного чи більше її елементів. Розлога форма загальновідомої фразеологічної одиниці скорочується шляхом опускання деяких її складників, при цьому залишається цілком зрозумілою. Наведемо приклади: *Вода в ступі (заголовок, СВ, 7 серпня 2009)*; *Життя прожити (назва рубрики, С В, 11 серпня 2009)*; *Біля розбитого корита (заголовок, СВ, 7 серпня 2009)*; *І швець, і жнець... (заголовок, СВ, 6 серпня 2009)*.

При фразеологічному скороченні «опускається відоме - такі компоненти беруться до уваги, але не згадуються, а в розширеному фразеологізмі додається те, що увиразнює, уточнює фразеологізм у конкретній ситуації, робить висловлення яскравішим, точнішим» [5: 66].

До другої групи уналежнюємо фразеологічні одиниці, які зазнали певних семантичних змін у контексті. Це смислове обігрування цілого фразеологізму чи його частини. При таких переосмисленнях «склад компонентів не змінюється, структура не руйнується, але з'являється можливість бодай мисленої дефразеологізації словосполучення, а сфера дії усталеного виразу поширюється на все його більше чи менше оточення» [8: 99-100]. Наприклад: *Куті меду передавати чи пересол чинити і предки не веліли (СВ, 14 грудня 2004)*; *Відважних селян, що таким ось чином впрягалися у воза і перли його з усіх сил, вітали бурхливими оплесками і - хай більше на словах, ніж на ділі, - підтримували (СВ, 10 липня 2009)*.

Третю групу становлять такі фразеологізми, які виникли внаслідок додавання другої частини, є контамінованими утвореннями або пов'язані з загальним образом сталого вислову. Залежно від ступеня семантичного переосмислення і формальних змін пропонуємо розрізняти два типи прийомів.

1. Прийоми, що пов'язані з частковими змінами в семантиці і серйозними змінами в компонентному складі фразеологізму. Це додавання другої частини до сталого вислову, яка являє собою іронічний або саркастичний коментар автора чи продовження думки, напр.: *Комар носа не підточить, бо неправда стала способом державного управління (СВ, 7 грудня 2004)*; *Це зовсім недавно, осісьо, нас було 52 мільйони - нині 45 з гаком. І гак цей смертельний невідворотно, страшно вкорочується на очах (СВ, 10 липня 2009)*; *Отож-ні пари з вуст про Кравчука! Згадуйте Кучму! Закон того не забороняє (СВ, 28 лютого 2006)*. На нашу думку, сюди варто віднести і фразеологічний натяк, котрий

В.Д. Ужченко характеризує як таке стилістичне використання фразеологічної одиниці, за якого зберігається *загальний* (виділення наше) зміст фразеологічної одиниці, однак структурно вона не представлена тим чи іншим варіантом [8: 102]. Наведемо приклади: *Полтавська міськрада повелася як отой, що в церкві зазвичай лоба розбиває: заснувала власну відзнаку - «Полтавська битва. 300 років» (СВ, 3 липня 2009)*; *Де посієш - чи збереш? (УМ, 29 вересня 2005)*; *Фермерам, може, навіть підказали, що краще завчасу підіслати соломки, ніж потім боляче власти (СВ, 10 липня 2009)*. Основними особливостями фразеологічного натяку вважаємо наявність уламків сталого вислову.

Фразеологічний натяк, очевидно, є настільки оригінальним за своєю природою, що його важко кваліфікувати: чи віднести його до першої групи, яку виокремлюють всі дослідники, але не зараховують до неї «уламків» фразеологізму, чи вважати його таким, що становить собою окрему групу, чи зараховувати його до третьої групи, як це зробили ми. На користь першого свідчить той факт, що внутрішня форма фразеологізму, його семантика все ж зберігається, наявні відмінності в компонентному складі. Можна дотримуватися й думки В.Д. Ужченка про окремішність такого способу видозміни фразеологізмів, враховуючи його специфічність. У цій статті ми (вперше чи ні) пропонуємо уналежнювати цей прийом трансформації фразеологічних одиниць до третьої групи на тій підставі, що наявні не тільки формальні зміни, а й зміни смислового характеру, оскільки залежно від контексту фразеологізм, його семантика певним чином обігрується автором, а загальний образ фразеологізму, його ідея - це не сам фразеологізм зі своїм значенням.

2. Прийоми, які: а) пов'язані з частковими змінами і в семантиці, і в компонентному складі; б) пов'язані зі значними семантичними і структурними змінами. На рівні семантики йдеться про часткове накладання фразеологізмів, за якого значення кожного з них тією чи іншою мірою зберігається, та повне накладання фразеологізмів, у результаті чого виникає фразеологічна одиниця з іншим значенням. До таких прийомів видозміни зараховуємо контамінацію. Дослідники вважають, що вона являє собою продуктивний процес і накреслює напрями розвитку фразеології [9: 153]. Наведемо приклади, зафіксовані нами в засобах масової інформації: *Щоправда, свинарство таки знайшло вихід із глухого кута... (СВ, 16 липня 2009)*; *Хто вчиться на чужих помилках, переплює своїх «учителів» (СВ, 7 вересня 2007)*; *Вчорашнім днем ситий не будеш (СВ, 28 липня 2009)*. Ці висловлення ілюструють різні типи контамінації: а) поєднуються дві фразеологічні одиниці без спільних елементів; б) поєднуються фразеологічні одиниці зі спільним елементом.

У наступних розвідках зупинимося на прийомах використання трансформованих фразеологічних одиниць, які реалізуються не в «чистому» вигляді, охарактеризуємо можливі їх комбінації, звернемо увагу на стилістичні функції таких фразеологізмів у сучасному медіапросторі.

Література

1. Григораш А.М. Систематизация приемов авторской интерпретации фразеологических единиц / А.М. Григораш // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний зб. наук. пр. - К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. - С. 194-199.
2. Григораш А.М. Творче перетворення фразеологічних одиниць у сучасній журналістиці як вияв української ментальності / А.М. Григораш // Записки з українського мовознавства: 36. наук. пр. / Відп. ред. О.І. Бондар. - Одеса: Астропринт, 2003. - Вип. 12.-С. 106-112.
3. Иващенко Л.С. Функционирование терминологии спортивной лексики в публицистике и каналах масс-медиа / Л.С. Иващенко // Мова: 36. наук. пр. / Відп. ред. Д.С. Іщенко. - Одеса: Астропринт, 2007. - № 12. - С. 215-218.
4. Назаренко О. Національно-прецедентні феномени українського когнітивного простору в дискурсі мас-медіа / О. Назаренко // Мовознавчий вісник: 36. наук. пр. / Відп. ред. Г.І. Мартинова. - Черкаси, 2010. - Вип. 10. - С. 176-179.
5. Неровня Н.М. Як змінюється фразеологізм / Н.М. Неровня // Культура слова: Республіканський міжвідомчий зб. - К.: Наук. думка, 1985. - Вип. 29. - С. 64-67.
6. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник / О.Д. Пономарів. - К.: Либідь, 1993. -248 с.
7. Рябініна О. Джерела породження інтертекстуальності в дискурсі преси / О. Рябініна // Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаніка. Філологія. - Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. - Вип. XV-XVIII.-С. 689-692.
8. Ужченко В.Д. Вивчення фразеології в середній школі: Посіб. для вчителя / В. Д. Ужченко. - К.: Рад. школа, 1990. - 175 с.
9. Ужченко В.Д. Українська фразеологія: Навч. посіб. для філол. факультетів унів / В.Д. Ужченко, Л.Г. Авксент'єв. -Х.: Основа, 1990. - 167 с.
10. Шевчук М. Дискурсивні характеристики публіцистичного тексту україномовної періодики (на основі матеріалів газети «Україна молода») / М. Шевчук // Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаніка. Філологія. - Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. - Вип. XV—XVIII. - С. 683-687.